

ШЫНЫ

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 5 (15443) ♦ 1995 чылдың январь 11, среда

Ат салган шагы 22.30 ± Садыр өртөз 300 рубль.

РЕСПУБЛИКА АМЫДЫРАЛЫНДАН

Чаа бүдүрүлгө

БАШТАЙГЫ ПРОДУКЦИЯ

1994 чылдың декабрь 26-дан эгелен макарон кыдыгылар бүдүрүш «Макарон үлөтүрү» деп күрүне бүдүрүлгөсүнүн Кызылда ажыгайда кирип турары декабрь 29-тун «Шыны» солунда репортажга парлаан бис.

Чаа чылдың эгезинде ол бүдүрүлгөнү бирги ээлчээниң бирги шүтүмү 2 тонна дөрт хөвөрүнч макарон кыдыгылар кыдыгы, шүүт-ла садым алыкчыларга сатканын бүдүрүлгөнү директору Ч. И. Доснаев дайынаткан.

Садым алыкчыларынч хөй кезин араатр болуп, ол бүдүрүлгө-биле тараа-биле орнажар салдыгжылыгы чорудар деп дугуржуганы кылып эгелей берген.

(Бистин корр.)

ЧҮГЛЕ 10 ХАРЛЫГ

Москваның цырк болгаш эстрада уран чүдүчүнү ушак-эстрада дооскан. Россияның күрүнө цырк компаниянынч тыа болуунун артизи Борис Хертектин оң харыг олду Демир болдуктур артизи болган дугайында компаниянынч ууртуугаынын дужаалы Чаа чыл бүдүрүлгө алаан. Ол бичи чыккандан эгелеш алааны элериң, шүртүн, даштынның хоорайларынын цырк өргөзлөрүн кезин чораван, артистерин, ачазының канчаар ойнап, белеткенни турарын доктамаал көрүп, хайгарар көлөм, бо берге уран чүгтө халдыктын берген. Ону эскерип каач, ачазы олун язы-бүрү мергежилдер кыдырып өрөдүй, чачыктырын эгелеш. Шыңал ол конучу алаан-артың Юрий Оскал-оол, ачазы Демир чинге демир кыдырып, ортуу хос чокдак демир хооразалар кыдырып болган холга элени парн мергежилдер кыдырып өрө-

деш, чачыктырын кириң-деп, 1993 чылда Белгитга ачазы-биле кады чораш, делегей черегин конкурстарын талкычлары эң шыраак олду бичи цырк артистерин ойнаарын болган белеткенни турарын чай дугуржуга хөй улаа хайгарар көргөн. Демирге ол дыка удуз салдарын чедирген. Чанып келер, мергежилдер күнү-сөдү даалгаларын чедиркиңниң кылып эгелеш. Ону барымаалаан, бөдүккө өрөңкичи кыдыр хулаан алган. Каш айдар эргенде тускай комиссия Демирин өрөңкөш турар байдалын шыгдан көргө, оон номерлер болган мергежилдер күнүсүдүн турары цырк артизи кыдырып буга талаа биле дудак чок болган, ичканын оңу цырк артизи кыдыр хулаан аларын шыгтырлаан. Бичангаш тыа цырк болуунда өң-не анык, ол харыг артист ичкешкен. Амгы эде Демир ачазы, ала-биле кады Иваново хоорайда ойнап туралар.

(Бистин корр.)

АРЫГ ҮРЕЗИН ЭВЭЭШ

Көдөз ажыл-агый болган аш-чөм яамызынын кол агроном-үрезиң остүрүчүү Ефим Протасович Багдасев республиканың ажыл-агыйларында чакы тарылгага кайы хире үрезиң белеттенинген, оон шырагы кандыгыл деп айтарган мен. Оон кыска харызы мындай болду.

1994 чылда агаар-бойдустун чыс-чайык, долу халаында барыш топаның кожуунары колдуунда үрезиң халамаачок, иштики херегелде ажылгаар тараа чок артыган. 1995 чылда бойдук халаының үрүктүрүтүрүп анык эртеринде база хаскы тарылга үрезиң садым алыр-биле 255 млн. рубль дууламачыны күрүнө көргүскөн.

Баш улаур садымны-биле, республикага 32844 тонна үрезиң херек, а бары 18 муң тонна азы херегелдин 55 хуузу-дур. Оон иштинде кызыл-тас үрезиң 77,3 хуу, чинге-тараа 14-ле

хуу, сулапы 28 хуу, арбайың үрезиң 26 хуу белең. Чочак-тараа үрезиң 200 тонна херек турда, республикада шуут чок. Күзүн болган чазын чакар көк-тараалар үрезиңери-биле республика боюн хандартып шыдаар.

Мал чөми культураларының үрезиңиниң байдалы мындай. Рапс үрезиңиң четчири-биле, 150 тонна бар. Тарымал меде үрезиңиң 9 тонна херек, бары 4 тонна. Хөй белок бөдүмөдөргил судан сөгөнниң 35 тонна үрезиңиң херек, ол херек кыдыга чок. Кукурузаның 60 тонна үрезиңиң херек, тооруктун 180 тонна үрезиңиң садыр ашаар.

Тараа культураларының үрезиңиң республиканың ажыл-агыйларында эде хулаантарга, дашкаартан үрезиң салтас бис. Кызылдың сайгарылга базазында, Би-Хемин «Кызыл тарааның» Таңдыны «Революцияның чабыгы», «Межегей» сов-

хозтарда үрезиң хөй. Эрзениң «Мерен», Тес-Хемин Ко-мунку Чүрүң-оол аттыг совхозтарда сула үрезиңиң база четчири-биле бар. «Кызыл тарааның» совхоз хаскаан Улуг-Хем кожууну тараа үрезиңиң-биле хандартып шыдаат.

Эң багыт чүве—арыг үрезиңиң республикада эвээш боон турары. Бар үрезиңиңниң чүгө 20 хуузу кондизияныга чедир арыглаттырган. Артың үрезиңиң арыглар дээрге тараа арыглар машиналарың республикада чок боон турары шыгтыган турар. Шыгаш машиналар колдуу эргикериң. Чыгыларың кыргың-лаа болза, акшааландырың чок боон турар. Бо чанын бок үнүштерин үрезиң тарыгырың кырында туруп турар бис. Эң алыгың барыш таланың кожуунары.

Болат-оол СААЯ.

БӨРҮ КӨВҮДЭЭН

Чөөн-Хемчикте «Хөндөгей» коллективтиг ажыл-агыйның малчыларыңа хөрүк-көшкөң, кылып харлыг кыштан коргучу чүве хөнертен дигрелди келген. Мурунку чылдарың дөрт өргилдизинде ит-куштан өршөддиг турган кожанарже өөр бөрү ажык халдыкыны кылып, ажыл-агыйның шөр малының баш саыныг хорамча-когаралды чедир берген.

Суураал улаур мрак эвес кышталарже, Доцуруун дагың ол-бо эдктеринде кыштан чыдар аалдарың кодап чоюуга олардан чораш хөвчө өөр бөрү Чаа чыл бүдүрүлгө халдаан. Ак-Ваалың артында кыштан чыдар Эрзек-оол Монгуштун оларга чораш хөвчө хөк-ле хундус оң ийи бөрү халдаан, оң

дан мрак эвес чораш болган калдарчы аал улауун кыдырып аң четтиккен.

Хөндөгейниң малчылары бөрү алаарыңче сууруун аңчыларың, кожуун төвүнде аңчылар-тышын ажыл-агыйның ачы-дуузың эвилдеп өгөлдөн.

Бөрү алаарыңа машина-техника күрүң ажылдагыңмас. Даш-лаңгыт, хар-хөрүктүг черге чүгтө айт херек. Ажыл-агыйның улау чыгыны араноол Ховалдыг мунар алыр-биле ачыларың хандартың.

Валентина САТ.

БӨГҮНГҮ НОМЕРДЕ:

● Хоорайның 110 чылынга — 2-ги арын.

● Ыры кичээлиниң дугайында — 3-кү арын.

● Спортчу чылдың түннелдери — 4-кү арын.

Чечен Республиканың девискээринде дүрүм өзү-гаар тургустунмаан чепсектиг бөдүктөрүн кир-жикчилеринге РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН ЧАЗААНЫН КЫЙТЫРЫ

Улам ынаыгы хан төгүшкүнү соксадыр болган Чечен Республиканың тайбың тургузушкунче шалчидерин таарыштырыңа чогуур байдалдары хандыңар соруга-биле Россия Федерациязының Президентизиниң даасканын өзүгаар Россия Федерациязының Чазаның Чечен Республиканың девискээринде дүрүм өзүгаар тургустунмаан чепсектиг бөдүктөрүн киржикчилеринге дараазында сагалдары кирип тур:

1995 чылдың январь 10-ла 8.00 шактан январь 12-ле 8.00 шакка чедир от аймадары соксадыр, чепсектиг ме-силлекчиңиң үезинде эзелден алган туруштарың, дайыңчы техниканы олчан каар, туттурган кижилериң дедир өгидер.

Россия Федерациязының Чазаның Чечен Республиканың девискээринде дүрүм өзүгаар тургустунмаан чепсектиг бөдүктөрүн киржикчилеринге доктаамал чурттаар черлеринге хостуг эртерин, тайбын күш-ажылыг эоп келерин база «Сонгу Кавказка чепсектиг чөрүлдээр-

те холбаштыр, хоойлу-дүрүмге удуз хөдөлүшкүңерге киршиктер кижилерге белдерел көргүзөр дугайында» Россия Федерациязының Курүне Думазының 1994 чылдың декабрь 13-те доктаамал чайгылдын чокка сагырың магалып турар.

Дүрүм өзүгаар тургустунмаан чепсектиг бөдүктөрүн киржикчилери угаан-сарылыг чоруун көргүзүп, Чечен Республикага тайбының тургузар талаа-биле бо сагалдары хулаан алар дээринге иделгени Россия Федерациязының Чазаның илгерилей тур.

Россия Федерациязының Чазаның Чечен Республиканың соксадыр, а ол шыкш бо кыйгырылган айдыр саналдары боттаанды-рар чуртуну хандыңар дугайында чогуур айтышкыңың федералдыг шертлериниң коюлдыгына берген.

Россия Федерациязының Президентизиниң даасканын өзүгаар Россия Федерациязының Чазаның

Москва хоорай, 1995 чылдың январь 9.

Солун болгаш номчукчу

ЧАГЫДЫЛГА КЕДИЛИГ

Чөөн-Хемчик кожуунун чурттакчылары республикада үнүп турар солундары 1995 чылда шиттиң-биле 6858 кезекти чагылып алган. Тодаргайлаарга, «Шыны»-1800, «Эне өзү»-1399, «Чаа орук»-1378, «Тувинская правда»-199, «Тываның аныктары»-552, «Фир»-491, «Сыдык-тыгаш»-339, «Тыва Республика»-269, «Хем-Белдир»-231, «Центр Азии»-66, «Детям»-57, «Улуг-Хем» сеткүүзү - 63 боон турар. А «Содействени» биле «Молодежь Тывы» чүгө 8 биле 6.

«Ол солун, дуу солун илдер-мынныг» дээр чөмөлдөң маңа хөрөк чок. Тывада үнүп турар солундар үениң маңы-биле денге басып, боттарының хире-шаа биле «шиттиг» чүдүлериң парлап турар болган. Солунчуларың соруктуг ийи оон көстүр. Балдыр дынаң-ла болза, Тывада үнүп турар солундары чыгылып алыры күзөңчиг-дир.

«Шыны» солуну эртен чылдан чалаангайлар 500 хирени чагылып алган турган.

Ийги чартык чылда ол көргүзүп аажок кудулан баткан. Маңаа номчукчуларың буруулары болдунмас, шиттиг солунга деп чүве турар болган. Оон ийги акша-төгөрик үнер-үнесиң турган түве. Оон хараази-биле телелди да хөй катар үпер «Шыны» чагылып четтикпей баргың чалавас.

1995 чылдың чагылдыгыңа «Шыны» солуну дөң чалаангайлар элөң илдекилгир кириңиңиң маңаа демдөдөп каары артык эвес боор. Эртен чылдаазыңдан ийи-үш катар хөйүң чыгыпкан. Эр-хөйлер!

Кожуунуң харылааа белдириле, салбырларыңа чагылдыга ам-даа уламчылавышаан. Январының солундарыңа четтикпей барыңар-аа-да, февралдың номчуур кылдыр январь айда чагылдыгыңы кылып аң болур силер.

Ийги-соок, чагыстыг, харлыг үезлерге солун садым алыр дээп борбак лаңгыг «айдымылдар калдары»

кайы хире дарыктыг шыра. Оон келсе, четтир-чедилешсе согу бодулар. Чөтөңдө мөргүч, четтеңдө шөрүң, садым саарыктыңар кышкыңар. Ийчаның чагылдыгың бодуру кедилги, лотталың болуу келгичи, хараагаа суң каар. Че, кайы хире магалыңдыр. Чагылдыга келиңи деп түве ол-дур, номчулук!

1995 чылдың чагылдыгыңа дөң чылдың кадым дөң хөңгө алың, улдарыңа. Чагылдыга ам-даа уламчылавышаан. Акшааландың борбак лаңгыг эвес, чагылдыга черинче кылаңга!

Борбак лаңгымыңа солундарың садыр-сатпааң билдирешсе. Садыр-даа болза, өңкөк база шылаама дээрин чарлаң, садыңдарың түр үшкөккө. Акша-төгөриңиң, үшкөккө кайнар деп болууңуң, чагылдыгыңа кылып ал. Үе орай эвес, чагылдыгың харылааа черлери күзөлдүн биле хулаан аң турар.

Түлүш КАРАМА, «Шыны» корреспонденти.

Шылгаттыңан дүржүлгө

ИНЕК МАЛДЫ АЗЫРААРДА

Шаанда амам, амам өвүргө чурттаң чоруур шаанда бир кодап инектиң-даа, асык өөр чыгылдыгың-даа чордулар. Аалдарың хөй, ошкүзү каттык-холуунуң-даа чордулар. Оларны кым даш кара-ажыктавас, харың-даа аңаа-маңаа чорду деп ойландың эккен бээр. Үе валарың шак шыгаш чагай сеткилдиг магалың-ла аа! Бөгүндө дог ийи буттуг чок кайларың чылда-да, суураа-даа дыналар эвес.

Кодан баштыңа ээр мыйыстың хүрен иневиң турган. Кызың амам инектериниң кезилчектиң саан доозары билек, келээр дагже Эр-Майыс басың үнүштер. Эске инектер оон соондан шуудулар, мыйыстың боду мыл шаанда улау соокту бевиз белең тоовас, калың-дошкун агаар-бойдукса оон уксааың шилдигини оң хире болуп турар.

Кышкы дыштанылгаа аалдыга бир катар чөдө бээримге, амам хыйлаңан олур.

— Эдеке комас кулугурлар. Даярда оларын элээн аштап, хаалга кылып кабыс болза таваар-дыр. Кожай-бер деп чүве бар болган — деп ыдыг.

— Эртенде калбак иштарины шырыга чүдүргөң, кадар-шөптү, балды-хирээ, хууруктер аң алгаш, дагже басың үнүштүңүс. Эр-дартың оодурулган чораш, бир улау күй аксыңа келдиңис. Топтан көрүвүскө, ынаар карангы черде кайгалдарың, дүште-даа чок келгениң чыдырар оң.

Ачам оларны үндүр ойтаткан, хүн үнүп кээри билек, инектериниң чыдының арылган эгеледи. Кызың-чайың мал турар болган ол күнүнү сүстүңүң чыдар өлөң магалдым. Даярдыңа белдик эвес, ийидамыңа чымыл шымабай.

— Эрги хаалган кастыктың хөвээр турар. Ам чүгө хаалга кылары артың-дыр. Бода малдын чыдының-ла чыды болза, соокту тоовас чорор, олдум — деп, амам өрөди аарак чугаалады.

Ажыл-үлөвиң бөдүрүп кааш, аалыңыса эоп келдиңис. Кышкы хүн улаар эвес,

ла-турар. Кожайга эскериле-дир чөк, чаның кайгаларың бир форма турду. Инектериниң алааңа одок төсөр, чаныңдык саваң-даа чыдаң каар. Чыдап өткөн ийи-дөң чөк, өрөң-чөдөлдү хулаан каастаң садың угабалар ырылаңы бааның турар чоржук.

Ам безин формаларга баарга одок ажылдар киңиң дээр чөкчү өвөөч чоруу. Саыңылар, калдарыңа доң шөк мыйың шалдылавышаан э-вээр. Эгөөгөр кайгалар турду, оңу чыдап, өткөк салып турган хөрөк чок деп болаар мен. Ийи бөдүңү тыныкың-биле калдыңың иштиң чыдыңдырар. Саыңылар оңу хөдөк эки билер. Шыгаш кайгаларга өлөңкитиң садың садың билдирешсе. Инектиң чыдының чыгылааңа, ол доңа бербес деп оварың ол. Камалдың-даа, арыг-сигиң-даа болур. Шылгаттыңаң эрги дүржүлгөң угайың көрөңлөң, алаңгың биче болган ортумак бөдүрүлгө-дөргөң араатрга оон ажык улау.

Дочун МОНГУШ, Шагаан-Арыг хоорай.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты

Галина Борисовна ХОЗ-ООЛДУН.

оон өөпүң ээзи, Самагалдай ортумак шөлөваның башкымы

Сергей Алексеевич ХОЗ-ООЛДУН.

Тыва каайлы чериниң инспектору

Эрес Чоодуевич БАТКАРНЫН.

Тес-Хемде араат ажыл-агыйның кеңишчү

Михаил Бугалдырович СЫРАТТЫН.

1995 чылдың январь 8-те автомобиль халаыңга таварыш-

кып өлгөниң дыңнатышыаң, оларын өг-бүлөлөрүңге, төрөдөрүңге болган чок кижилеринге ханы калкыдалың илгерилей тур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИ БОЛГАШ ЧАЗАА

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты, Самагалдай суур чыгаргызының даргазы тораан, Тыва Республиканың улус өөредилгезиниң тергили

Галина Борисовна ХОЗ-ООЛДУН.

1995 чылдың январь 8-те автомобиль халаыңга таварыш-

кып өлгөниң дыңнатышыаң, оон төрөдөрүңге болган чок кижилеринге ханы калкыдалың илгерилей тур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИ БОЛГАШ ЧАЗАА Тес-Хем кожуун чыгаргызының даргазы Белек-оол Чоодуевич Баткарга оон дундамы, каайлы чериниң чөлөв-

чаның Эрес-оол Чоодуевич БАТКАРНЫН автомобиль халаыңга таварышкың өлгөниң дыңнатышыаң, ханы калкыдалың илгерилей тур.

САЙГАРЫЛГА ЭВЭЭШ БОЛГАН

Чаа чыл бүдүрүлгө Улуг-Хем кожуунун Хайыракан сумузуңуң даргазы В. К. Монгуш-оол чоң мурунуга чыл дүржүлгө кылып келеш акылыңың өткөдүн берген. Суму чыгаргызың коллегия чурткачы чоңун чымың үш удаа эрттирген, амыдыралың ажал-чарыг чугаваны кылан. Ол чыштар колдуунда чоңунуң социал айтырылганын шиттирлээрине чыгаланган. Бо хушнере суму девискээринде 480 өргөге ажылдап, чурттан турар. Хайыракан суурада ногаа, картошка тарываан өг-бүлө барык-ла чок. 450 инвалдыг пенсөөнер эрге-чагырганың хайгаралында. 8 пенсөөнерге хөмүр-дашты, 2 инвалдыг олар ыныты дарга болу апарып бергениң дыңнаткан. Араат ажыл-агыйын хөг-жүдөр дээп элээн хөмчөгөрд алыңган. Чамдык араатр бут кырынга турар, ортула-дыг ажылдан турар апарган. Чыжээ, Найдан-оол Доснаев алаң териниң харагаанын аштап, багай эвес дүжүттү өстүрүп алган.

Күш-кулатура болгаш спорт талаази-биле хайыраканчылар кожуунда дээр чөри элени турар. Хочуну мөгө Василий Базыр-Тарааның, чолаачы Көк-оол Самбуунуң шаңнаалдары дөң маргалдаалар биле денчелге эрткен. Ол ышкык 1938 чылда репрессияга таварышкан ТАР-ның Биче Хуралының даргазы Адыг-Түлүш Хемчик-оолга турсаканткы марафонну база организаастаан. Ам оон турсаканткы Кызылда чуркучулар даштан чазан, сымлеш кылып турар.

Ындыг турбуже, суму девискээринде арагалар, орданар, хулианнаар чорук көвүдөн. Тус чер чагырганың шалкыкың хөмчөгөр аң турар-даа болза, күш четпейн турары илден. Олүрүк-чөүрениң холуудан болган оозал-опдакка таварышкың, 1994 чылда чээрби сес кижжи амы-тынныңдан чарылган. Бо бүгү чүдүлүң үнүң турар дозу арагада дээрзин илеткелчи опалаң демделгезиң. Сууруга үр үениң иштиңде арага сатпаан. Бичалза-даа

үш «адрес» дүң-хүн дивейн садып турар. Оларны биле тура суму чагыргазы ам-дыга чедир торгаваан. Оорлар бязы-ла барык кеземче хоойдууларын алаанга кин-бейн турар. Эртен чылын 57 болаңы оор алган, оларын иштиңде саар 32 ишек боор боон турар. Ол кымык оорлардан чаныг арат Монгуш-оол Ховалдыг туттурган.

Илеткелчи ажыл-агый талаази-биле каш сөз чугаалаан. Ол өзүгаар алырга, совхоз 1994 чылда төрүрүс чухай онааштыр 28 ишекко хураганың, чүс ишекко онааштыр 32 бязаның алырга. Ындыг куду коргучу-лериниң тынып келгениң дарга тодаргай анализтевиң. Чүгө боудун болган совхоз директорунун багай ажылы деп тырткан каан. Оон биле чергелештир 1079 шээр мал шуут чыккан, 2075 баш олуп хоораан. Оларын чөвезиниң дуюу тургустунганын ыттываңы барган.

Өткөттүг хуралга санап берген совхоз директору С. Ш. Ооржак өрө-шире мия-

лың рубль четкен, оңу дугалаар харымыс чок дээрден башка, олугу чүве чугаалаан. Ыштыг, сметаны кыдыр хөрөкөдөр садып алганың чугалаан-на харың. Бичалза-даа кышкы үеде оларынч ажык чөк деп боудун боду үзе шаап каапкан.

Хуралдың эгезинден тура элээн илдекилгир олурушкан Алай-оол Ангакпан ногаа остүрүп чадап каанын минер жүжүргө таварышкан. Кожуун чагыргазы совхозка ногаа үрезиңиң садым, өстүрүп алың дээп, бүдүн чартык миллион акшаны бээрге, оон чүгө сөс чүс муңун ажылдан болган. Келер чаны 15-20 кижидик хөрөңкөң-терден тургустунган ногаа бригадалың организаастаары ол алаан. Картофель дөргөн тектар чедириниң, капыстуру оң беш тектарга олуртурун А. Ангакпан ху-лээнген.

Кожуунун иштики хөрөктер кидизиниң Хайыракан талаази-биле оперативтиг то-

Дүвүрээзиниң медээ

БАНК, ЧЭЭЛИ, КООПЕРАЦИЯ

1994 чылда чүгө банк чөвезиниң азыңааы дөң 16 млрд. рубльди хөрөглекчидер кооперациязының эргилдеш турган акша-төгөриңиң дөң уштуу аппарат, азы инити бараан саарылгазың

те турган хөй түнүгү акша-төгөриңиң чидирген. Чүгө дие көдөз суурада чоңун, малчынының акша-төгөриңиң өш-шаанда үмөйиң турган болган, бистин кооперация салдыгы аш-чөми элээн

Көдээниң чону барааннарны чедир албайн турар

деш алырда, оон бээр Тыва же кыар сөөртүн алырыңа хөрөглекчидер кооперациязы дыка улау чарыгдаларга таварыш турар. Хөрөгөл барааннарны садым, Тыва же кыар сөөртүрүңүң, кожуун чедиргениңиң инити чарыгдалы 2,5 млрд. рубль болур.

<

